

Islamismen är kanske den mest omtalade politiska ideologin i vår tid. I en omarbetad artikel som tidigare publicerats "Under strecket" i SvD den 11 september 2007 skriver här professor Elisabeth Özdalga om islamism och nationell identitet.

Islamisering ett uttryck för identitetsbygge

TEXT: ELISABETH ÖZDALGA

Den kanske mest omtalade och omdiskuterade politiska ideologin i vår tid är islamismen. Inom ramen för detta vidsträckta och svårdefinierade ideologiska fält rymms ett brett spektrum av idéer om målet och metoderna för agerandet. Här finns företrädare för brutala våldsmetoder såväl som försvarare av liberal demokrati.

De senare årens terrorattacker utförda av militanta muslimer har frammanat en bild av politisk islam som uttryck för en världsomspännande rörelse, vilken har som syfte att etablera en islamisk världstat. Al Qaida är ett exempel på ett nätverk som hävdar detta och vars anhängare offerar sina liv åt ett sådant projekt. En någorlunda realistisk uppfattning av den rådande utvecklingen säger dock att sådana mål inte är annat än ett uttryck för utopier och vilda fantasier.

UNDER EN PERIOD av närmare tusen år var islam en ledande civilisation med förankring också i den västerländska delen av världen. Sedan den europeiska modernitetens genombrott har emellertid islam som civilisation förlorat i inflytande. Den definitiva desintegrationen kom när det Osmanska riket upplöstes vid slutet av första världskriget. "Kapitalismen" (Max Weber), det vill säga den civilisation som började växa fram i Europa på 1500-talet och som i ekonomiska termer bygger på en ständigt växande, rationellt organiserad marknad och i politiska termer på den moderna, byråkratiskt uppbyggda nationalstaten, sprider sig idag med

accelererande hastighet till alla delar av världen. Som om denna utveckling inte existerade finns det idag en utbredd uppfattning om att de radikala islamisternas tro på en världsomspännande islamisk ordning utgör ett reellt hot. Denna hotbild har i sin tur utnyttjats i det propagandakrig som förs av starka maktgrupper för att dölja de fränstötande (läs: imperialistiska) sidorna av den pågående globaliseringen.

UNDER INFLYTANDE av moderniseringen har under det senaste århundradet betydande politiska omstruktureringar skett. Så länge som det Osmanska riket var intakt innebar det att stora delar av det muslimska Mellanöstern var samlade under en gemensam politisk auktoritet. Denna enhet splittrades definitivt i samband med första världskriget och har sedan dess ersatts av en rad stater med ambitionen att etablera sig som moderna nationalstater.

Islams politisering har skett i takt med att den moderna nationalstaten gjort sitt inträde på den politiska scenen. Pan-islamismen var ett sista försök att bibehålla den islamiska enheten, då hotet från väst blev alltmer kännbart. Jamal ad-Din al-Afghani (1838-97) var den mest kände förespråkaren för denna ideologi och han hade stöd för denna politik av den dåvarande osmanska sultanen, Abdulhamid II (r. 1876-1909). Efter det Osmanska rikets sammanbrott drogs grunden för en pan-islamistisk ideologi undan. I stället inleddes sökandet efter nationella identiteter i samklang med de nyupprättade staterna. Under inflytande av välutbildade och ofta

västinflyerade eliter i stater som Egypten, Syrien, Libanon, Irak, Jordanien och Turkiet förespråkades till en början nationalistiska ideologier med sekularistisk prägel. Allt eftersom de breda folklagren blivit medagerande i de politiska processerna har emellertid islamiska värderingar och symboler gett färg åt de nationella identiteterna. Islamismen och nationalismen har därmed mer och mer framstått som nära besläktade systerideologier.

NATIONALISMEN är en ideologi genom vilken en folkgrupp (eller ett folkkonglomerat) hävdar sin rätt till politiskt självbestämmande. Den är också ett uttryck för en redan självständig stats nationella intressen i förhållande till kringliggande stater eller de globalt agerande supermakterna.

Nationalismen aktiveras oftast som ett uttryck för en folkgrupps rätt till politisk makt. Föreställningen om hur denna makt ska utövas är mindre väsentlig. Detta betyder att frågan om den politiska maktens struktur, till exempel om den ska ha formen av en monarki eller en republik eller vilken konkret politik (reformpolitik) som ska föras, är sekundär i förhållande till frågan om rätten för det egna folket att utöva denna makt, eller rätten att hävda sina egna intressen gentemot en annan stat eller ett annat folk.

Det är just med avseende på denna speciella betoning av rätten till makt, snarare än vad makten konkret ska användas till, som det tycks finnas ett speciellt släktskap ("elective affinity") mellan nationalism och islamism.

Islamism eller politisk islam handlar mera sällan om väl utformade

“De senare årens terrorattacker utförda av militanta muslimer har frammanat en bild av politisk islam som uttryck för en världsomspännande rörelse, vilken har som syfte att etablera en islamisk världstat”, skriver artikelförfattaren Elisabeth Özdalga.

politiska projekt. Det är detta som Olivier Roy uppmärksammat i sitt kända arbete *The Failure of Political Islam* (Harvard University Press, 1994), där han alltså svarar negativt på frågan: ”Does contemporary political Islam offer an alternative to Muslim societies?” Men att tala om ett misslyckande (”failure”) här kan tyda på att forskarna har ställt fel frågor; eller, att man gjort en alltför okritisk läsning av de islamiska ideologierna. Islamismen som ideologi mobiliseras inte i första hand med avseende på utformningen av politiken i sin helhet, utan med avseende på en mera begränsad aspekt av den politiska maktkampen, nämligen den som gäller den nationella identiteten eller kampen för nationella intressen.

Situationen i dagens Mellanöstern är mycket oroande. Speciellt kritisk är utvecklingen i Afganistan och Irak. I det kaos som uppstått i dessa länder har islamiska rörelser/ideologier vuxit sig allt starkare. I det aktuella läget kan detta knappast tolkas på annat sätt än som en stegring av de natio-

nella känslorna. Maktkampen gäller rätten till den ”egna” delen av territoriet och islam mobiliseras som en inneboende kraft i kampen för dessa intressen.

EXEMPEL kan också hämtas från tidigare perioder och andra delar av Mellanöstern, till exempel Egypten och det Muslimska brödraskapet. Denna rörelse uppkom bara några år efter det Osmanska rikets upplösning och har sedan blivit mönsterbildande för många andra islamiska rörelser, bland annat det palestinska Hamas.

I sin kända Kairo-triologi beskriver nobelpristagaren Naguib Mahfouz den politiska aktivismen under 1930-talet genom två av barnbarnen till romanens huvudperson Ahmed Abd al-Gawwad. Morfaderns namne, Ahmed, blir kommunist medan brodern Abd al-Mun'im blir medlem i det Muslimska brödraskapet. På väg tillbaka från kung Fuad I's (r. 1922-36) begravning går de två bröderna till ett av de många kaféerna i centrala Kairo. Där håller just

en sheikh tillhörande Brödraskapet ett möte. Då en av deltagarna under mötets gång beklagar sig över att de själva i jämförelse med länder som England, Frankrike, Tyskland och Italien är en svag nation, svarar sheiken (samtidigt som han knyter näven): ”Alla mäktiga har sin tro. De tror på sitt land och på sina intressen. Men tron på Gud står över allt annat. De som tror på Gud förtjänar mycket mera makt än de som tror på den här världen... Islam måste resa sig igen som första gången. De flesta är muslimer bara till namnet. Men vi måste också vara det i handling. Gud gav oss en bok, men vi försmådde den. Då drabbades vi också av föröd-mjukelser. Låt oss därför återvända till boken!” (Rabén och Sjögren, 1991, del 3, sid. 84).

DENNA FÖRKUNNELSE ska ses mot bakgrund av den diskussion om sitt lands osäkra framtid som bröderna haft på vägen till kaféet, där de båda beklagat sig över oförmågan hos sittande regeringar att försvara landets ►

► intressen. Det är den nationella förödmjukelsen och behovet av nationell upprättelse som ligger bakom Brödraskapets uppmaning till religiös rannsakan och aktivism.

Mafouz' litterära narrativ får stöd i Richard Mitchells standardverk om det Muslimska Brödraskapet, *The Society of the Muslim Brothers* (1969). Detta är en detaljerad och väl underbyggd studie av rörelsens uppkomst och utveckling fram till dess upplösning 1954 efter mordförsöket på Nasser. Enligt Mitchell är det framför allt i förödmjukelsen att befinna sig i underläge till främmande makter som det islamiska motståndet utvecklas. Under mellankrigstiden representeras detta av England och efter 1948 av Israel och USA. Brödraskapets intresse gäller nationens värdighet och anseende och folkets välbefinnande. Vad beträffar det politiska systemets struktur är engagemanget svalare. I detta avssende saknade Brödraskapet starka preferenser, vilket betyder att de varken var några starka försvarare av, men heller inte direkta motståndare till, demokratin. Flerpartisystemet hade under mellankrigstiden diskrediterats genom den ideliga infiltreringen av utländska intressen, vilket, just på grund av detta, ledde till ovilja och misstänksamhet gentemot denna form av politik – ”partyism.”

OCKSÅ I ETT LAND som Turkiet har den islamiska rörelsen varit mera förknippad med symboler och värden som berör vardagslivet och gemene mans kulturella/nationella identiteter än med politikens utformning. Eftersom den nationella självständigheten varit en självklarhet där sedan 1923 (åtminstone för turkarnas del, frågan om kurdernas autonomi är ett annat kapitel) har också mobiliseringen kring olika islamiska symboler legat på en mindre agiterad nivå. Det är ändå värt att notera att den islamisering som skett just gällt vissa kulturella attribut som slöjan eller frågan om innehållet i undervisningen. Varken under ledning av den ideologiskt präglade Necmettin Erbakan (aktiv ledare 1969-1998) eller hans liberale efterföljare Recep

Tayyip Erdogan har landets politiska system någonsin stått i fokus för försök till islamisering. Det politiska reformprogram med starkt fokus på integrering med EU som Erdogans AKP-regering genomförde under perioden 2002-2007 var heller inte präglade av islamiska värderingar, utan genomfördes i termer av det politiska systemets egen, sekulära logik. I det avseendet finns ingen skillnad mellan AKP och andra massbase-erade och reforminriktade partier i Europa. Islamiseringen berör inte politiken, utan är snarare ett ut-

”” Speciellt kritisk är utvecklingen i Afganistan och Irak. I det kaos som uppstått i dessa länder har islamiska rörelser/ideologier vuxit sig allt starkare. I den aktuella läget kan detta knappast tolkas på annat sätt än som en stegring av de nationella känslorna.

tryck för en folklig och demokratisk mobilisering. Inom de breda lagren är de religiösa traditionerna starkare än hos den traditionella urbana eliten och detta avspeglas i det offentliga rummet. Därmed framträder också en annan typ av nationell identitet, som är mera islamiskt färgad än den tidigare sekularistiska.

ÄVEN I ETT LÄNGRE historiskt perspektiv framstår islam som en religiös och kulturell tradition, som framför allt haft uppmärksamheten riktad mot de troendes gemenskap, sam-

manhållning och välbefinnande. Den islamiska lagen, sharia, har varit en viktig symbol för denna gemenskap och denna i sin tur har varit beroende av en stark, beskyddande politisk auktoritet. Att den muslimska gemenskapen i förmodern tid var beroende av en stat – kalifatet – betyder inte att islam som religion och kulturell gemenskap var engagerad i, eller dominerade över, statens affärer. Islam frambringade en modell av samhället, inte av staten.

DETTA BETYDER att synen på det politiska i förhållande till islam måste omvärderas. Den ”politisering” av islam som vuxit fram under det senaste århundradet, är ett uttryck för en starkare mobilisering av nationella identiteter, inte engagemang för förment islamiska politiska projekt i vidare mening. Detta motsägs varken av den Deobandiinspirerade och radikalt antiimperialistiska (samtidigt extremt utvecklingsfientliga och repressiva) talibanregimen i Afganistan eller av den islamiska revolutionen i Iran. I synnerhet då det gäller Iran har många framstående forskare såsom Sami Zubaida och Fred Halliday framhållit likheterna med den nationalism och republikanism som uppstod under den franska revolutionen. Man har också gjort jämförelser med nationalistiska befrielseströrelser i tredje världen.

Att de nationella identiteterna formuleras i termer av islamiska värderingar och symboler har att göra med det faktum att islam av tradition varit bärare av något mera än bara en religiös lära. Men detta ”mer” syftar inte i första hand på de politiska institutionerna, utan snarare på det socialt, kulturellt och moraliskt sammanhållna samfundet. Det är engagemanget för det egna samfundet som i vår tid aktiveras i samband med sökandet efter nya nationella identiteter, vars gränser nu sätts av den moderna nationalstaten. ■

Elisabeth Özdalga är professor i sociologi vid Middle East Technical University i Ankara och knuten till sociologiska institutionen vid Göteborgs universitet.

